

ὅτι καὶ ἐκ τῆς τρυγῆς παρεσκευάζον οἱ παλαιοὶ ῥύμια. Πρὸς καὶ Γαλῆν. Τόμ. ΙΒ', σελ. 471 «ἄλλες γὰρ καὶ χαλκίτις καὶ ἡ κεκαυμένη τρυξ οἴνου καὶ σκανδαρχή καὶ ἡ ἀκατάσβεστος πίτanos ἰσχυρότατα ταῖς δυνάμεσι φάρμακα θερμαίνοντά τε καὶ δάκνοντα καὶ διαφοροῦντα» καὶ Σωραν. σελ. 301 «τρυγὶ οἴνου κεκαυμένη—περιτμήζαντα ἡρέμα τοὺς τόπους».

Η ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΔΟΥΛΕΙΑ

ΚΑΙ Η ΔΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΓΗΣΙΣ ΑΥΤΗΣ *

§ 4.

Ἀσχολίαι τῶν δούλων. Θέατρα.

*Artem magnificent, artificem nolant.

(fertal. de Spect. c. 22.)

Οἱ δοῦλοι, ὡς παρετηρήσαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐνησχολοῦντο κατ'ἀρχάς ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὰς διαταγὰς τῶν κυρίων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, ἢ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν δεσποινῶν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἰκιστικοῦ βίου καὶ ἀπετέλουν ἀναπόσπαστον μέρος τῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ τῆς πολυτελείας αὐξανούσης καὶ τοῦ χρόνου προϊόντος, οἱ δοῦλοι ἐχρησίμευον εἰς τὰς ἡδυπαθείας τῶν δεσποτῶν, εἰς τὴν κομμωτικὴν, εἰς τὴν μαγειρικὴν, εἰς τὰ δεῖπνα, εἰς τὰ λουτρά, εἰς τοὺς δημοσίους περιπάτους, καὶ εἰς τὰς ἄλλας μυρίας ἀνάγκας βίου ἐκτεθηλυμένου καὶ ἐκνευρωμένου. Οἱ δοῦλοι δὲν ἠδύναντο ἐπομένως νὰ εἶνε ἠθικώτεροι δεσποτῶν διεφθαρμένων καὶ εὐκόλως παρεῖχον ἐαυτοὺς ἔργα τῶν ἡδονῶν τοῖς κυρίοις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κύριοι ἐθεώρουν τὴν ἐργασίαν βάνυσον καὶ δουλικήν, πᾶσα ἐργασία ἦτο ἔργον τῶν δούλων. Ἐκαστος πλούσιος οἶκος ἔχει ἐκ τῶν πολυαριθμῶν δούλων ἐργάτας παντοειδεῖς καὶ αὐτὴ ἡ βιομηχανία εἶνε ἀποκλειστικὸν ἔργον τῶν δούλων. Ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ αὐτὰς τὰς ἐπιστήμας καλλιμεργοῦσιν οἱ δοῦλοι. Ὁ κύριος περιφρονῶν τὰ πάντα ἀπῆτει παρὰ τῶν δούλων ὅ,τι αὐτὸς δὲν ἐγνώριζεν. Ἐάν τις ἤθελε νὰ ἐπιδειχθῇ ἐνώπιον ὁμίλου φίλων ἐπὶ δεινότητι σοφίας, ἔπραττε τοῦτο διὰ τῶν δούλων. Ἐντεῦθεν ὁ Καλβίσιος ἐπλήρωσεν ἑκατὸν χιλιάδας σελτερτίων (25000 φρ.) ἀντίτιμον ἑνδεκα δούλων, ὧν ὁ μὲν ἐγνώριζε τὸν Ὅμηρον ἀπὸ στήθους, ὁ δὲ τὸν Ἡσίοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἦσαν Λυρικοί. Ἐάν ἐν τοῖς δεῖπνοις ἀπῆτοῦντο στίχοι ποιητικοί, ὁ κύριος ἀπετείνετο πρὸς τοὺς παρ' αὐτῷ δούλους. Ἡἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι δοῦλοι ἦσαν οἱ διδάσκαλοι, δοῦλοι οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ὅτι οἱ γονεῖς ἐξελέγοντο τοὺς οἰνόφυλους καὶ πάσης κακίας μεστοὺς εἰς τὸ σπουδαῖον ἔργον τῆς παιδαγωγίας.

* Συνέχεια ἀπὸ σελ. 100 καὶ τέλος.

Ἀλλὰ δὲν περιορίζοντο αἱ τῶν δούλων ἀσχολίαι· εἰς τὰς ἀνωτέρω μόνον. Οἱ δούλοι ἦσαν ὄργανα τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἀτιμωτάτων καὶ βαιρδαρικωτάτων διαχύσεων τοῦ Ῥωμαικοῦ λαοῦ. Ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς δὲν ἐδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς μείζονα ἐξαχρεώσιν. Ἐκ τῶν δούλων ἐλαμβάνοντο οἱ μῦμοι, οἱ πρὸς οὐλὸν καὶ λῦρην ἔδοντες, οἱ χορευταὶ καὶ χορεύτριαι, κοσμοῦντες τὰ δεῖπνα τῶν πλουσίων καὶ πρὸς οἰτρούδεις καὶ μανιώδεις ἡδονὰς διεγείροντες τοὺς κεκλημένους. Ἐν ᾧ τὸ πᾶσι ἡ τέχνη ἡ δραματικὴ ἐν τιμῇ ἦγετο, οἱ δὲ ὑποκριταὶ, ὧν τινες πολλάκις ἦσαν αὐτοὶ οἱ ποιηταί, εἰς τὰ μέγιστοι ἀνῆρχοντο ἁλιώματα, εἰς τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ἠθικῆς κατὰπτώσεως· ὑποκριταὶ ἦσαν τὰ αἰσχίστα ἀνδράποδα, τὰ δὲ θεάτρα δὲν ἦσαν πλέον σχολαῖα τῆς καλκισθητικῆς καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ παιδαγωγίας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἦσαν ὄργανα τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἐκλύσεως τῶν ἠθῶν. Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐξῆς ἐν τοῖς θεάτροις ἄρχει ἡ αἰσχρότης καὶ κακοήθεια. Ἐν τοῖς θεάτροις δὲν ἐξεγείρεται ὁ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως, δὲν ἐκπομπεύεται ἡ κακία· ἐν τοῖς θεάτροις πηδῶνται συμδύναντα συζύγων ἀπατωμένων, μηχανορραφίαι τῶν ἀκολάστον, σκηναὶ κακοήθεις. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀναδαινύουσι γυναῖκες ἀναιδέες καὶ ἄνδρες ἐκτεθλημένοι. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐκτολίσσονται αἱ ἀτιμώταται σκηναὶ, ἐξευτελίζεται πᾶν ἱερὸν καὶ ὅσιον, ἐμπνέεται ἡ ἀρετὴ καὶ κωμωδοῦνται οἱ Θεοί. Ἐντεῦθεν οἱ φιλιππικοὶ τῶν Πικτέρων κατὰ τοῦ θεάτρου.¹ Αὐτὸς ὁ ὑποκριτὴς καίπερ θηλάσας τὴν κακίαν πολλάκις ἐρυθραίᾳ παριστὰς τὰ αἰσχίστα ἔργα.²

Οἱ ὑποκριταὶ ἀπετέλουν τᾶξιν ὁλόκληρον, καὶ, τὸ παράδοξον, ἀνῆκον εἰς ἱερὰτικὰς κλάσεις. Τὰ δράματα, ἅτινα ἐδίδασκον, οἱ λόγοι, οὗς ἀπήγγελλον, οἱ χοροὶ, αἱ χειρονομίαι εἶχον ἐξαλείψει καὶ τὴν ἐλαχίστην τύψιν τοῦ συνειδήτου. Καί τοι δὲ ἔφερον ἱερὰτικὸν χαρακτῆρα περιεφρονῶντο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ζῶσι χωρὶς αὐτῶν. Ὁ Ὀράτιος καταλέγει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ἀνθρώπων τᾶξιν ὡς ἔχοντες ἦθῃ τὰ μάλιστα ὑποπτα.³ Ἦσαν δὲ τοιοῦτοι, διότι ἐλαμβάνοντο κυρίως ἐκ τῶν δούλων. Ὁ λαὸς περιστάτο θεότης μετὰ περιεργείας ἀκαταδλήτου. Καί τοι δὲ ἐπεζήτει αὐτοὺς καὶ τὰς χεῖρας ἐκρότει καὶ ἐπυρσήμει, ἐνόμιζεν, ὅτι αὐτοὶ πρὸς τοῦτο ἐγεννήθησαν φύσει. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ νόμοι ἦσαν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἀντὶ νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς βελτιώσεως τοιούτων ὄντων, ἀντὶ ν' ἀποκρᾶζωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῆς κακοήθειας καὶ αἰσχροτήτος, ἀπηγόρευον αὐ-

¹ Χρυσόστ. ὁμιλ. εἰς Ματθ. λζ', §. ε'. πρὸλ. καὶ ὁμιλ. ε'. §. ζ' καὶ η'. — Κόριλ. Ἱεροσ. Μυσταγ. α', § 8. — *Ipsa etiam prostibula bulliae libidinis hestiae in seecua proferuntur, plus miacrae in praesentia feminarum quibus solis latebant, per que omnis aetatis, omnis dignitatis ora transducuntur locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est praedicatur. Taceo de reliquiis . . .* (Tertul. de spect. c. 27.) — ² *Brubescunt videri etiam quae pudorem vendiderunt.* (Cypri. de Spect.) — ³ *Ambubajarum collegia, pharmacopolae, mendicij, mimae, balatrones, hoc genus omne moestam ac sollicitum est.* Horat. Sat. A. 1, 1, 2.

τοῖς τὸ ἀποφεύγειν τὰς ἐν τῇ σκηνῇ πράξεις πρὸς δικασέδαισιν τοῦ λαοῦ. Τὰ τέκνα αὐτῶν γεννῶνται ἐπίσης μίμοι καὶ ὑποκριταί, διότι γεννῶνται δοῦλοι. Καίτοι ὡς εἶδομεν φέρουσι χαρακτηρὰ θρησκευτικὸν ὁ νόμος ἀποκαλεῖ αὐτοὺς αἰσχροὺς καὶ τὸ ἐπ' ἀγγέλμα αὐτῶν αἰσχρὸν! (Personae inhonestae. Munus turpe)¹. Ἀπαγορεύει αὐτοῖς νὰ φέρωσιν ἐνδύματα πολυτελῆ καὶ ἀποστερεῖ τῶν δικαιωμάτων, ὧν ἀπολαύουσιν οἱ ἐλεύθεροι. «Κατεδικάσθησαν, λέγει ὁ Τερτυλλιανὸς, εἰς τὴν ἀτιμίαν ἀπομακρύνονται τῶν φανερῶν, τοῦ βήματος τῆς βουλῆς, τῶν ἵπποδρόμων ἀπαγορεύουσιν αὐτοῖς τὰ ἀξιώματα καὶ τὴν χρῆσιν πολλῶν κοσμημάτων. Ὅποια βδελυρία! Οἱ ἐθνικοὶ ἀγχιπῶσιν οὓς τιμωροῦσι καὶ ἐκτιμῶσιν οὓς ἐκφυλίζουσιν ἐξυμνοῦσι τὴν τέχνην, αὐτοὺς δὲ τεχνίτας ἀποδοκιμάζουσιν»².

Οἱ ὑποκριταὶ πολλάκις ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Ρώμης, εἴτε διότι παρεῖχον πράγματ' αὐτοῖς κυρίως αὐτῶν, εἴτε διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν προσγινόμενην ἠθικὴν βλάβην. Ὁ Δομιτιανὸς ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὴν σκηνὴν δημοσίαν. Ὁ Τραϊανὸς ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐξάσκησιν τῆς διεφθαρμένης αὐτῶν τέχνης· ἀλλ' ἐξοριζόμενοι ἀνεφαίνοντο πάλιν καὶ ἐγίνοντο δεκτοὶ μετὰ πλείονος ἢ πρὶν δεξιώσεως. Οὔτε ὁ λαὸς οὔτε ἡ ἀνωτέρα τάξις ἐδύνατο χωρὶς αὐτῶν νὰ ζῇ. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις ἤθελε νὰ γελᾷ καὶ ἤδετο ἐν ταῖς τελευταίαις στιγμαῖς ταῖς χωρίζουσας αὐτὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως, βλέπων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοὺς ἐξωλεσάτους τῶν ὑποκριτῶν.

Ἀλλ' αἱ κακοήθεις παραστάσεις δὲν ἤρχον, οἱ ἀσεβεῖς τῶν μίμων χοροί, δὲν εὐηρέστουν, αἱ γυναῖκες ὀλόγυμνοι κολυμβῶσαι ἐν ταῖς δεξαμεναῖς ἐνώπιον ἀπείρου πλήθους θεατῶν ἀμφιτέρων τῶν φύλων, οὐδὲν παρεῖχον θέλητρον· οἱ πλούσιοι δὲν εὐηρεστοῦντο εἰς τὰ ὄργια τῶν ἀστέρων παιδιῶν τῶν μίμων καὶ τῶν ὀρχηστρίδων. Οἱ Ρωμαῖοι σκληρυνθέντες ἐκ τῶν πολέμων, συνειθίσκοντες εἰς τὴν ἐκχυσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος καὶ μεταχειριζόμενοι χωρὶς τύβης συνειδότες οὓς περιεφρόνουν, ἐπενόησαν ἄλλο εἶδος πρὸς ἡδονὴν καὶ τέρψιν τῆς αἰμοχαροῦς καὶ αἱμοδιψοῦς αὐτῶν ψυχῆς, τοὺς ἀγῶνας τῶν μονομάχων, περὶ τῶν ὁποίων ἄλλοτε θὰ πραγματευθῶμεν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ χειραφέτησις τῶν δούλων καὶ ἡ κατὰ μικρὸν κατάργησις τῆς δουλείας.

«Οὐκ ἐν Ἑλλην καὶ Ἰουδαίῳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστίᾳ, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός»

(Γαλ. γ', 11).

Ἐν τῇ τοιαύτῃ ὡς εἶδομεν καταστάσει εὗρισκετο μέγα μέρος τῆς ἀνθρω-

1 Codex Theodas. Lib. XV. — 2 Tertul. de spectat. 1 καὶ ἐξ. 2.

πότητος. Ἡ δουλεία ἦτο ἐνσσεσρκωμένη ἐν τοῖς ἡθεσιν, ἐν ταῖς πράξεσιν, ἐν τοῖς νόμοις. Ὁ δοῦλος δὲν ἐθεωρεῖτο ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶχε δικαιώματα. Ὁ δοῦλος ἐθεωρεῖτο ὠχὶ μέλος, ἀλλ' ἐχθρὸς τῆς κοινωνίας. «Ὅσοι »δοῦλοι, τοσοῦτοι καὶ ἐχθροὶ» ἔλεγον οἱ Ῥωμαῖοι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ περὶ δούλων θεωρία τῶν σοφῶν καὶ νομοδιδασκάλων ἀρχετο μετεβάλλομένη ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, Σήμερον ὁ δοῦλος λαμβάνει τὴν ἐαυτοῦ θέσιν (Hodie incipit servus statum habere). «Ἡ δουλεία, λέγει ὁ »Φλωρεντῖνος, εἶνε θεσμός τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, καθ' ὃν ὑποβάλλεται τις »εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλου παρὰ φύσιν (contra naturam). «Ἡ φύσις, λέγει ὁ »αὐτὸς, κατέστησε συγγενεὶν τινὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων»¹. Καὶ ὁ Οὐλπιανὸς, λέγει· «Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ φυσικὸν δίκαιον, πάντες οἱ ἄνθρωποι »εἰσιν ἴσοι»². Πάντες οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ὁ αὐτὸς, γεννῶνται ἐλεύθεροι. Ἡ φύσις λοιπὸν δὲν γεννᾷ πλέον τοὺς δούλους, ἢ δ' ἐποχὴ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους παρελήθεν ἀνεπιστρεπτεῖ.

Ὁ Σενέκας, ὅστις, ὡς βεβαιοῦται, ἐπατίσθη τὰ νήματα τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας, παριστάς τας καταχρήσεις τῶν δεσποτῶν ἀνεκάλει αὐτοὺς εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φύσεως. Οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶνε μετὰ Χριστιανικοῦ πνεύματος. «Τί εἶνε ἱππότης Ῥωμαῖος, ἀπελεύθερος ἢ δοῦλος; Ὀνόματι ἐκ φιλοδοξίας »ἢ ἐξ ἀδικίας»³. — «Δοῦλοι μὲν εἶνε, ἀλλ' ἄνθρωποι»⁴. — «Ἐκ τῶν αὐτῶν »σπερμάτων ἐγεννήθησαν»⁵. — «Δοῦλος μὲν εἶνε, ἀλλ' ἴσως τὴν ψυχὴν »ἐλεύθερος»⁶. — «Πάντων αἱ αὐταὶ ἀρχαί, ἡ αὐτὴ γέννησις»⁷. — «Τὰ μὲν »σώματα ὑπόκεινται καὶ ἀνήκουσι τοῖς δεσπότησι, ἀλλ' ἡ ψυχὴ εἶνε αὐτε- »ξουσίαν»⁸. — «Μετὰ τοῦ ὑποδεσπτόρου ζῆθι οὕτως, ὡς ἤθελες νὰ ζῇ ὁ ἀνώ- »τερος μετὰ σοῦ»⁹.

Τοιαῦτα ἐδίδασκεν ὁ Σενέκας, ἀλλὰ τίς ἐνέει τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ; Αὐτὸς ἐφοβεῖτο μάλιστα μὴ καταγγελοῖ ὡς προκαλούμενος τοὺς δούλους εἰς στάσιν³. Εἶνε, εἴπομεν, ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ περὶ δούλων θεωρίαι μετέβαλον, ἀλλ' εἰς μόνον τὸν Χριστιανισμόν ἀπέκειτο νὰ φέρῃ καὶ τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα. Διότι ἡ φιλοσοφία, ὡς θὰ ἴδωμεν ἄλλοτε, ἦτο μόνον διδασκαλία, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμβολήτῃ οὐδὲ νὰ ἔγῃ ἐπί- δρασκον ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων.

Μόνη ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία κατώρθωσε νὰ ὑψώσῃ τὰ πνεύματα καὶ νὰ

1 Troplong πραγματεία περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ τῶν Ῥωμαίων δικαίου κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Β. Νικολοπούλου σ. 71.

2 Quia quod ad jus naturale adinet omnes homines aequales sunt. — 3 Quid est eques Romanus aut servus? Nomina ex ambitione aut ex injuria nata; subsillire in coelum ex angulo potest (Lot. 32). — 4 Servi sunt, imo homines (L. 47). — 5 Iisdem seminibus ortum (αὐτόθεν). — 6 Servus est! Fortasse liber animo sit. — 7 Eadem omnibus principia, eadem origo (de Benefic. III, 28).

8 Corpora obnoxia sunt, et adscripta dominis, mens quidem sui juris (αὐτόθεν 20).

9 Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velles vivere.

μαλ' ἔφη τὰς καρδίας τῶν τυράννων καὶ δεσποτῶν. Πρὸς τοὺς δεσπότας καὶ πρὸς τοὺς τυράννους ἐξήγγειλε τὰ δόγματα τῆς νέας τοῦ Χριστοῦ θρησκείας ὁ τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος. Συμβουλεύων καὶ παραινῶν τοὺς δούλους νὰ ὑπαμείνωσι τὴν δουλείαν ἀποτείνει πρὸς τοὺς κυρίους αὐτῶν τοὺς πλήρεις ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας τούτους λόγους. «Καὶ οἱ Κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε » πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλὴν, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός » ἐστὶν ἐν οὐρανοῖς καὶ προσωπολήψια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ » ¹. «οἱ κύριοι τὸ ὀδίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς » ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς» ².

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἐφάνη τοσοῦτον εὐμενὴς πρὸς τὴν τάξιν τῶν δούλων, κηρύττων τὴν ἀδελφότητα καὶ ἐπιτάττων τοῖς κυρίοις τὴν ἐπιείκειαν, τίνας ἔνεκα οἱ δούλοι ἀντέταξαν σφοδρὸν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν πόλεμον; Διότι δούλοι ἦσαν οἱ καταγγέλλοντες τοὺς Χριστιανούς ὡς τρώγοντας θυέστεια δαιπνα καὶ οἰδιποδεῖους μίξεις πράττοντες ³. Αὐτοὶ ἐκράτουν διὰ τοῦ τρόμου τοὺς κυρίους, ὥστε νὰ μὴ τολμῶσι νὰ καταρρίψωσι τὰ εἰδῶλα ἐν τοῖς ἀγροῖς. Πόθεν προῆλθεν ἡ τασκύτη καταφορὰ καὶ δυσμένεια τῶν δούλων πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, ἐὰν αὗτος πράγματι ἐκήρυττε τὴν ἀπαλλαγὴν καὶ ἐλευθερίαν αὐτῶν; Τοῦτο εὐκόλον νὰ ἐννοήσῃ τις, ὅταν συλλογισθῇ ὅτι οἱ δούλοι ἐλευθερίαν ἀκούοντες ἐνόμιζον ὅτι ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τῶν σωματικῶν πόνων, καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτυγχάνοντες διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐμείναντο καὶ ἐπὶ πολὺ ἀνθίσταντο πρὸς αὐτόν.

Καὶ λοιπὸν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐκήρυττε τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας; Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐποιήσατο σκαυροφορίαν κατὰ τῶν ἀδικημάτων πρὸς τοὺς δούλους καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως αὐτῶν; Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐκήρυξεν ἁμέσως τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας δι' αὐτοὺς λόγους θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἦλθεν ἵνα κηρύξῃ πόλεμον πρὸς τὸ ὑπάρχον πολίτευμα, πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ κοσμοκράτορας Ῥωμαίους; ἡ βασιλεία τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἦτο ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ἐντεῦθεν καὶ ἐπιτάττει νὰ δίδωμεν «τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» ⁴. Ἐντεῦθεν καὶ παρακελευόμεθα ποιεῖσθαι δεήσεις ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ⁵. Ὁ πόλεμος δὲν ὁ Χριστιανισμὸς κηρύττει εἶνε ὁ πόλεμος πρὸς τὰ πάθη, πρὸς τὰς ἡδονὰς τὰς αἰσχροὺς, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ

¹ Επιστ. 47. — ² Εφεσ. 5', 9. — ³ Κολοσ. 3, 1.

⁴ Συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἔθνη καὶ οἱ τινες αἰχμαῖ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, τῶν ἡμετέρων, ἐπὶ «δημοσίᾳ ἐκείλευσαν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς» αἱ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ Σατανᾶ, «φοδὴθέντες τὰς βασάνους, ὡς τοὺς ἀγίους ἔβλεπον πάσχοντας, τῶν στρατιωτικῶν ἐπὶ τοῦτο » παρορμώντων αὐτοὺς κατεφεύσαντο ἡμῶν θυέστεια δαιπνα καὶ οἰδιποδεῖους μίξεις καὶ ὅσα » μῆτε λαλεῖν μῆτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεῖν εἶτε τοιοῦτο πᾶποτε παρὰ ἐν- »θρώποις ἐγένετο». (Εὐσεβ. Ἐκκλ. ἱστορ. 5', 1).

⁵ Ματθ. 23, 21.

τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ¹. Ὁ Χριστὸς ἦλθε νὰ σώσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ². Δουλὸς δὲν εἶνε ὁ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἑλλομένου, ἀλλ' ὁ τοῖς πάθεσι δουλεύων. «Οὐκ οἴδατε ὅτι ὃ παριστάνετε ἑαυτοῖς δούλους εἰς ὑπακοήν, δούλοι ἐστε ὃ ὑπακούετε, ἢ τοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον;» ³. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐκχυῶντο ἐπὶ πατραγαθίᾳ καὶ ἐλευθερίᾳ· «Οὐδενὶ δεδουλεύμακμεν πώποτε καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;» ⁴. Ὁ Ἰησοῦς ὁμῶς εἶπε τοῖς Ἰουδαίοις· «Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἁμαρτίας» ⁵. Τῆς σωματικῆς ἐλευθερίας ἡ κτήσις δὲν εἶνε δυσχερής· δυσχερής, δυσχερεστάτη ὁμῶς εἶνε ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν παθῶν.

Ἀπὸ ταισούτης δουλείας ὁ Χριστιανισμὸς ἐπηγγέλλετο τὴν ἀπαλλαγὴν, ἀντ' αὐτῆς δὲ ἐγκρίζετο τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Ἀπόστολοι συνεβούλευον τοῖς δούλοις ὑπακοὴν πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν. «Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δούλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότες πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, νῆνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλαστημηταί» ⁶. «Οἱ δούλοι νῦπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σὰρκα μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἀπλότητι ὡς τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ· μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρώποις ὁρῶντες, ἀλλ' ὡς δούλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιῶντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς μετ' εὐνοίας δουλεύοντες τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις» ⁷. Ταισούτην λοιπὸν ἀκούοντες ἐλευθερίαν οἱ δούλοι, ἠδύναντο νὰ διχτεθῶσιν εὐμενῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν; Ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῶσιν εὐαρέστως τὰ σωτήρια δόγματα αὐτοῦ καὶ νὰ μεταβάλλωσι τὴν διεφθαρμένην αὐτῶν φύσιν; Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ἀδιέλλακτος πρὸς τὸν Χριστιανισμόν πόλεμος καὶ τὸ δεινὸν μῖτος οὐ μόνον τῶν δούλων, ἀλλὰ καὶ τῶν χωρικῶν.

Ἀναγκάζομεθα νὰ κάρωμεν ἐνταῦθα παρέκκασιν τινα ἔνθεν μὲν ἵνα καταδείξωμεν τὴν εἰδεχθῆ κατὰπτωσιν τῶν ἀνδραπόδων, ἐτέρωθεν δὲ νὰ δηλώσωμεν ὅποῖα προσκόμματα εὔρεν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ὁ Χριστιανισμὸς καὶ παρ' ἐκείνοις, παρ' ὧν ἠλπιζέ τις ὅτι θὰ εὑρίσκειν εὐμενεστάτην ὑποδοχὴν.

Ἐπῆρξέ ποτε χρόνος, ἵσως δὲ καὶ νῦν ἐτι ὑπάρχει, καθ' ὃν οὐχὶ ὀρθῶς ἐδόξαζον καὶ ἐφρόνουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀνῆλθεν ὡς κισσὸς ἑρπῶν ἀπὸ τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων πρὸς τὰ ἀνώτατα. Ἐνῆμιζον δὲ τὸν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μόνον χωρικοὺς καὶ πικιδίπικας καὶ ἀνδραπόδας καὶ δούλους καὶ ἀγενεῖς τὸ κατ' ἀρχὰς προσηλύτιζε καὶ προσεῖλκυεν. Οὕτως ὁ Ἱεροκλῆς κατηγορεῖ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅτι ἐγεννήθη ἐν ταῖς ἐσχάταις τοῦ ὄχλου τάξεσι, διεδόθη παρὰ δούλων καὶ ἐκρύβη κατ' ἀρχὰς ἐν ἐρήμοις τό-

¹ Α' Τιμοθ. 8', 1. — ² Ἐφεσ. 5', 12. — ³ Ματθ. 23', 2. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐρμηνεύων ὁ Χρυσόστομος λέγει· «Καὶ ἐνταῦθα τὸ παράδοξον ἐνδείκνυται· οὐ γὰρ πολέμων αἰσθητῶν ποῦδὲ βαρβάρων, ἀλλ' ὁ πολλῶν μείζων τούτων ἦν, ἁμαρτημάτων ἐπαγγέλλεται, ὃ μηδενὶ ποτε ὑμπροσθεῖν ἐγένετο δυνατόν» (Ὁμολ. 8', εἰς Ματθ. 23, 3). — ⁴ Ρωμ. 5', 16. — ⁵ Ἰωαν. 8', 33. — ⁶ Αἰγόθ. 34. — ⁷ Α' Τιμοθ. 5', 1, 2. — ⁸ Ἰερεμ. 5', 6. πρὸλ. καὶ Ἠεζρον Α', 6', 18.

ποις. Πολλάκις οἱ πολέμοι τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἐνστάσιν ταύτην προτεί-
νουν, ὅτι τὸ κατ' ἀρχάς ὁ ὄχλος μόνον ὁ συρφετώδης ἐπίστευσεν. Καὶ ὅτι
προσῆρχοντο καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω στρωμάτων εἰς τὸν Χριστιανισμόν,
δοῦλοι καὶ γυναῖκες καὶ ὁ συρφετώδης ὄχλος, τοῦτο δὲν προτάπτει οὐδὲν
ὄνειδος εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλ' ἀπεναντίας εἶνε καὶ θαυμασμοῦ ἄξιον
καὶ ἔργον τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ὑψίστου· διότι ὅσον εὐκόλον τὸ πείθειν
τὸν νοήμονα καὶ λόγιον καὶ ἀνεπτυγμένον, τόσῳ δυσχερές τὸ τοιοῦτον, ὅταν
ἐπιχειρῇ τις νὰ μεταβάλλῃ καὶ μεταστρέψῃ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τοῦ
λαοῦ. Ἐὰν λοιπὸν ὁ Χριστιανισμὸς προτείλῃ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐκ τῶν κα-
τωτέρω τάξεων οὐδεμίαν φέρει αἰσχύνην αὐτῷ, διότι ὁ Χριστιανισμὸς οὐδέ-
να ἀποκλείει. Διὸ καὶ ὁ Ἀθηναγόρας ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν πρεσβείᾳ
αὐτοῦ λέγει ταῦτα οὐδόλως ὑποστελλόμενος καὶ ἀποκρυπτόμενος. «Παρ' ἡμῖν
»εὐροῖτε ἂν ἰδιώτας καὶ χειροτέχνους καὶ γραμματεῖς, εἰ λόγῳ ὠφέλειαν παρι-
»στῇ· εἰσιν ἀδύνατοι τὴν παρὰ τοῦ λόγου, ἔργῳ τὴν ἀπὸ τῆς προαιρέσεως
»ὠφέλειαν ἐπιδεικνυμένους. Οὐ γὰρ λόγους διαμνημονεύουσιν, ἀλλὰ πρά-
»ξεις ἀγαθὰς ἐπιδεικνύουσιν· παύμενοι μὴ ἀντιτύπτειν καὶ ἀρπαζόμενοι μὴ
»δικάζεσθαι, τοῖς κίτῳσι διδόναι καὶ τοῖς πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτούς»¹.
Εἶνε ὅμως ἀφ' ἑτέρου ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς οὐχὶ ἀπὸ τῶν χωρι-
κῶν καὶ ἡνδοκπόδιων ἐχώρησεν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ τῶν
εὐγενῶν καὶ περιωρίσθη εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ χωρία (pagos) καὶ ἐκ τούτου
paganismus ὠνομάσθη ἡ τῶν ἐθνικῶν θρησκεία.

Δὲν εἶνε βεβαίως τοῦ παρόντος νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου·
Ὅτι δὲ ἡ τῶν δούλων ἡθικὴ κατὰστασις ἦτο ζφώδης καὶ ἀποτρόπαιος, ὁ
δὲ Χριστιανισμὸς δὲν ἐδύνατο νὰ κηρύξῃ ἀμέσως τὴν ἐλευθερίαν τὴν σωμα-
τικὴν, πρὶν ἢ μορφώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτῶν, παρατιθέμεθα ἐνταῦθα πιστὴν
εἰκόνα ῥωμαίου δούλου τοῦ παρακμάζοντος ῥωμαϊκοῦ κράτους λαμβάνοντες
αὐτὴν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος (φυλ. 6', 1871). «Τὸ μνημεῖον τοῦτο, λέγει ὁ
»κύριος Ἑρμ. Ροῖδης, εἶνε σατυρικὴ κωμῳδία ἐπιγραφομένη Κούκρολος, πα-
»ρασταθεῖσα τὸν 4ον Μ. Χ. αἰῶνα, σύγχρονος δηλαδὴ τοῦ Βασιλείου, τοῦ
»Γρηγορίου, τοῦ Αὐγουστίνου, τῶν τελευταίων μαρτύρων τοῦ θριαμβεύοντος
»ἡδὴ Χριστιανισμοῦ. Ἐν ᾧ ἡ μεγάλη αὕτη ἀνάπλασις μετέβαλε τὰ πάντα
»περὶ αὐτὴν, ὁ δοῦλος εἰκονίζεται ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ ψυχῇ ἔτι καὶ σῶ-
»ματι προσηλωμένος εἰς μόνους τὰς ἀπολαύσεις τῆς σκότης. Ἐκάστη λέξις
»τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου μονολόγου τοῦ δούλου Παντομάλλου εἶνε
»ἐξόμνησις τῶν κακῶν τῆς εἰδωλολατρίας καὶ βλκτοφημίας κατὰ τῶν ἡρε-
»τῶν τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ δοῦλος ἐκθέτει μετὰ κυνικῆς ὑπερηφανείας τοὺς κώ-
»μους, τὰς κραιπάλας, τὰς κλοπὰς καὶ τὰς αἰσχροτήτας του· ὑβρίζει τὸν
»αὐθέντην τοῦ ὁποίου καταστρέφει τὴν περιουσίαν καὶ τέλος κατακλήγει εἰς

¹ Ἀθηναγ. πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν κεφ. 11.

αὐτὴν ἀπολογία τῆς δουλείας, τῆς ἀκόπως καὶ ἀνεξόδως ἱκανοποιούσης πάντας τὰς κτηνώδεις ὁρέξεις του.

Παντόπαλλος (δούλος).

«Εἶνε πράγμα πασίγνωστον καὶ πάνθουμολογούμενον, ὅτι ὅλοι οἱ αὐθένται εἶνε ἄχρετοι ἄνθρωποι, ἀλλ' ὁ ἐμὸς αὐθέντης ὑπερβαίνει πάντας κατὰ τὴν δικαίαν. Ἀληθὲς εἶνε ὅτι οὐδέποτε μὲ ἐβλάψεν ἢ μὲ ἐκακοποίησεν· ἀλλ' ἡ καλοπροπόσια αὐτοῦ δὲν ἔχει ὅρια. Ἄν ὑπεξαρέσωμεν ἐκ τῆς οἰκίας τὸ πικραμικρὸν σκεῦος, ἐν ἀργύριον, μᾶς ὑβρίζει καὶ θεωρεῖ τούτο ὡς ἔγκλημα ἀσυγχώρητον· ἂν θρασύσωμεν ἀγγεῖόν τι, μᾶς ἀποκαλεῖ ἀπροσέκτους, ἂν πτόν χειρῶνα βαρυνθῶμεν ἐνίοτε νὰ φέρωμεν ξύλα καὶ ρίψωμεν εἰς τὸ πῦρ υπράπεζάν τινα ἢ θρανίον, καὶ πάλιν ὑβρίζεται καὶ θυμώνει· ἂν ἀφήσωμεν ἀνοιχτὴν θύραν τινὰ, μᾶς κρᾶζει νὰ κλείσωμεν αὐτήν· ἂν τρύποι τις ἀνοιχθῇ πρὸς τὴν ὁροφὴν καὶ εἰσέρχεται βροχὴ εἰς τὸν κοιτῶνά του, ἀπαιτεῖ νὰ φράξωμεν αὐτήν ὁ ὀχληρὸς αὐτοῦ καὶ ἀνυπόφορος ἄνθρωπος. Καὶ δὲν εἶνε τούτο ἥμῶν, σημειώνει ἰδίᾳ χειρὶ ὅσα χρήματα δίδει ἡμῖν διὰ τὰ ἔξοδα τῆς οἰκίας, καὶ ὅσα δὲν δαπανηθῶσιν ἀπαιτεῖ νὰ τὰ ἐπιστρέψωμεν. Ὅσκις δὲ ἐπιχειρήσῃ ὁδοιπορίαν τινὰ, πόσον φορτικός εἶνε. Ἄν φθάσαντες τὸ ἐσπέρας πρὸς τὸ ξενοδοχεῖον πῶμεν μέχρις εὐθυμίας καὶ τὴν ἐπιούσαν κατὰ τὴν νόσον τῆς ἀναχωρήσεως εὐρεθῶσιν αἱ ἁμαξοὶ ἐν ἀταξίᾳ, αἱ ἡμίονοι χολοῦσιν, ὁ ἡνίοχος οἰνοδαρὴς καὶ τὰ εἶγμνα ἀνεστραμμένα, καὶ πάλιν πρὸς ταῦτα μεμνημονοῖται καὶ παράπονα ἀτελεύτητα. Ἀλλὰ τὸ φοβερώτερον ἐλάττωμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶνε ἡ ὑποκρισία· ὁσκις ὑποπτεύῃ κατὰ χρησίν τινα τῶν δούλων του, σιωπᾷ κατ' ἀρχάς καὶ κατασκοπεύει μέχρις ὅτ' συλλάβῃ αὐτοὺς ἐπ' αὐτοφώρῳ. Οὐχ ἥττον ἀνυπόφορος εἶνε καὶ ἡ ἀποπροφῇ αὐτοῦ πρὸς τὴν μέθην· ἐκ πρώτης ὀψεως διακρίνει τὸν μέθυσον ἀδούλον καὶ πόσον αἶνον ἔπιεν καὶ ἐκ τίνος ἀμορόπει· τὸ δὲ περιεργότερον ὑβρίζειται καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν ψεύστην, ἂν ἰσχυρισθῇ ὅτι ὕδωρ μόνον ἔπιε. Πόσον ὀχληρὰ δὲ εἶνε καὶ ἡ ἄκρα αὐτοῦ ἀγάπη πρὸς τὴν καθαριότητα· ἀκηδιάζει διὰ μυτᾶν πεσοῦσαν εἰς τὸν ζωμόν· πατήριον βυπαρὸν, κηλὶς ἐλαίου ἢ κηροῦ ἐπὶ τῆς ὀθόνης, ἱστός ἀράχνης ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, πάντα ταῦτα κιννοῦσι τὴν χολὴν του. Πῶς εἶνε ποτε δυνατόν ν' ἀγαπήσῃ τις ἄνθρωπον ποιούτον, ὅταν μάλιστα εἰς τὰ ἄλλα του ἐλαττώματα προστεθῇ καὶ τὸ πτῆς ἀξυδαρκείας, δι' ἧς διακρίνει ἀμέσως ὑφ' ἡμῶν ἐνισθέντα νομίσματα καὶ ἀποκαλεῖ κιβδηλείαν τὴν ἐλαχίστην ἑλλειψιν βάρους τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀργύρου».

«Καὶ ἐν πούτοις καίτοι ὑπηρετοῦντες τοιοῦτον δεσπότην οὔτε δυστυχεῖς νοεῖμεθα οὔτε εὐήθεις, ὡς κηρύττουσιν οἱ ἀγαθοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, οἱ ταλαπνίζοντες τὴν τύχην μας καὶ ἐργαζόμενοι ὑπὲρ τῆς ἀφείσεως ἡμῶν. Τὸ πλεῖ-

οὐτόν τῆς ἡμέρας κοιμώμεθα ἐπὶ τῶν ἀνακλίντρων τοῦ προθκλάμου, ἀλλὰ οὐτὴν νύκτα ἀγρυπνοῦμεν. Τὸ τελευταῖον ἔργον τῶν θεῶν εἶνε ἡ νύξ. Δι' ἡμᾶς οὐκ ἡμέρα ἀνατέλλει ἄμα σέβση ὁ ἥλιος εἰς τὸν οὐρανόν καὶ ἡ λυχνία ἐν τῇ καίθουσῃ τοῦ αὐθέντου. Τότε πράττομεν ὅ, τι θέλομεν. Οἱ ἐλεύθεροι πολῖται ἠπορεύονται τὴν ἡμέραν εἰς τὸ λουτρόν, ἀλλ' ἡμεῖς λουόμεθα τὴν νύκτα. Ὁ Ἄφροῦ κλείσωμεν καὶ καλύψωμεν διὰ πυκνῶν παραπετασμάτων τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα, φωτίζομεν τὸν λουτρῶνα διὰ λυχνιῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὑβυθίζομεθα εἰς χλιαρὰ ἀρώματα Τὰ πάντα δι' ἡμᾶς εἶνε εὐφροσύνη, χαρὰ, ἀγχιλλίαις. Αἱ τράπεζαι κύπτουσιν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν κρεάτων καὶ τῶν λαγῆνων. . . . Τὸ δὲ μέγιστον εὐτύχημα ἡμῶν τῶν δούλων εἶνε ὅτι ἀγνοοῦμεν τί ἐστὶ φθόνος ἢ ζηλοτυπία. Τὰ πάντα μενταῖς ἡμῶν εἰσι κοινὰ· ἕκαστος κλέπτει κατ' ἰδίαν, ἀλλὰ τὰ λάφυρα μοιράζομεν ἀδελφικῶς. Ἡμεῖς παριστάμεθα εἰς πάσης τοῦ δεσπότου μετὰ τῶν φίλων τοῦ τὰς εὐωχίας, ἀλλ' οὗτος οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὰς νυκτερινὰς τῶν δούλων συνεδριάσεις. Ὁ δεσπότης καὶ εὐθυμῶν καὶ συμποσιάζων ἀσκέπτεται νὰ μετρήσῃ τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὰς δαπάνας τοῦ πρὸς τὸ ἐτήσιον αὐτοῦ εἰσόδημα· ἀλλ' ἡμεῖς ὑπ' οὐδεμιᾶς τοιχύτης κατεχόμεθα φροντίδος. Ὁλοὶ οἱ νύκτες τοῦ ἐνιαυτοῦ εἶνε διὰ τοὺς δούλους ἡμέραι ἐορτῆς, κρογῶν, λυκαίων, πικυλίων, κώμων καὶ συμποσίων. Διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ὑποκρινόμενοι ἀγάπην πρὸς τὸν αὐθέντην, ἀποποιούμεθα τὴν προσφερομένην ἐλευθερίαν, διότι πῶς εἶνε ποτε δυνατόν, ἐλεύθεροι ὄντες νὰ ἐξαρκεσώμεν εἰς τὰς δαπάνας τοιχύτης ζωῆς; »

Πρὸς τοιαῦτα ὄντα κηρυττομένη ἡ ἐλευθερία δὲν θ' ἀνέτρεπε τὰ θεμέλια τῆς πολιτείας; Ὁ Χριστιανισμὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ κηρύττων ἀμέσως τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας οὕτω στένως συνδεδεμένης μετὰ τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς ἀρχαίας κοινωνίας; Ὁ Χριστιανισμὸς θὰ προσέκοπτεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ἂν τοιοῦτόν τι ἐπεχείρει. Καὶ ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς κηρύττων εὐθεν μὲν τὸ δόγμα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ψυχῶν, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἐσότητην προπαρεσκεύασε τὰ πνεύματα εἰς τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας. Αἱ κοινωνίαι δὲν βελτιοῦνται ἄλλως ἢ διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν ψυχῶν· ὅταν δὲ ἡ ψυχὴ βελτιωθῇ βελτιοῦται καὶ ἡ κοινωνία. Τὸ δὲ δόγμα τῆς ἐσότητος καὶ τῆς ἀδελφότητος, ὅπερ ὁ Χριστιανισμὸς ἐκήρυττε, ἀντεστρατεύετο διαρρήδην πρὸς τὴν διακρίσιν τῆς δουλείας. Ἡ θρησκευτικὴ ἐσότης φέρει κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν πολιτικὴν ἐσότητα· ὁ ἄνθρωπος εἶνε εἷς· πῶς εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ὅμοιος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἔχῃ τὰ αὐτὰ δικαιώματα, νὰ εἶνε δὲ δούλος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ὁ Ἀποστολικὸς πατὴρ Βαρνάβας ἐκδηλῶν τὸ ἀποστολικὸν φρόνημα διδάσκει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν κατήλθεν ἵνα προσκαλέσῃ μόνον τοὺς ἐλευθέρους, ἀλλὰ καὶ τοὺς δούλους ¹. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει ὅτι οὐδεὶς ἐστὶ δούλος

¹ Ἐπιστ. κηρ. 19.

κατὰ φύσιν ¹. Ὁ ἄγιος Κυπριανὸς μέμφεται τοὺς ἑθνικοὺς ἐπὶ τῇ δουλείᾳ τῶν ὁμοίων αὐτῶν ². Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν ὅτι ὁ θεὸς Χρυσόστομος κατὰστέλλων τὸ φρόνημα τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων διδάσκει ὅτι πολλοὶ τῶν πατριαρχῶν ἐκ δουλίδων ἦσαν γεννηθέντες. Ἐξετάζων δὲ ἀλλαχοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς δουλείας διδάσκει ὅτι ὁ θεὸς ἐπλάσσε τοὺς πρωτοπλάστους ἴσους καὶ ἐλευθέρους, δούλους δὲ δὲν ἐδημιούργησεν ³. Ὁ δοῦλος, λέγει ἀλλαχοῦ, ἔχει τὴν αὐτὴν εὐγένειαν, ἣν καὶ ὁ κύριος, τὴν αὐτὴν ψυχὴν τὴν αὐτὴν χάριν ⁴.

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι δουλεία κυρίως εἶνε ἡ τῆς ψυχῆς ὑποδουλώσις εἰς τὰ πάθη. Τοιαύτη ἦτο ἡ τῶν Στωϊκῶν θεωρία· ἀλλ' οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας παραλαβόντες τὰς περὶ δουλείας θεωρίας αὐτῶν ἐπεξέτεινεν καὶ ἔδωκαν αὐταῖς ἔννοιαν πλατυτέραν καὶ ἀληθεστέραν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀνήγαγε τὴν περὶ δουλείας θεωρίαν εἰς ὑψηλοτέραν βελτιῶσιν καταδείξας ὅτι οὐχὶ τοῦτο ἡ ἐκεῖνο τὸ ἁμαρτήμα ὑποδουλεῖ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον, ἀλλ' ὅτι πάντες εἶνε ἐξ ἴσου καὶ ὁμοίως δούλοι τῆς ἁμαρτίας καθ' ὅλου. Οὐδὲν ἄλλο καθίστησι τὸν ἄνθρωπον δούλον ἢ μόνον τὸ ἁμαρτήμα· ἡ ἁμαρτία εἶνε ἡ ἀλήθης δουλεία, ἡ πραγματικὴ, ἡ κοινὴ κυρίῳ καὶ δούλῳ· ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν ἐξαιρεῖ οὐδέναι τῆς δουλείας τοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἡ χειραφέτησις οὐδέναι ἀπαλλάττει. Κατὰ ταῦτα, ὁ δοῦλος, ἐὰν ἐνίκησε τὴν ἁμαρτίαν εἶνε μᾶλλον ἐλεύθερος ἢ ὁ κύριος αὐτοῦ, ἐὰν αὐτὸς εἶνε δοῦλος τοῦ ἐγωΐσμου. Εὐγενῇ καὶ κύριον καλῶ, λέγει ὁ θεὸς Χρυσόστομος, τὸν ἐν ἀλύσει δούλον, ἐὰν βλέπω τὸν βίον του καθαρόν· ἀνάξιον καὶ εὐτελῆ καλῶ τὸν κύριον, ἐὰν ἐν τοῖς ἀξιώματιν αὐτοῦ δουλεύῃ τοῖς πάθεσιν ⁵.

Πάσῃ ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ δουλείας εἶνε ὑψηλοτέρα τῆς θεωρίας τῶν Στωϊκῶν! Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἡ ἐλευθερία εἶνε ἰδίαι τῶν ἐλευθέρων καὶ οὐχὶ τῶν δούλων! Κατ' αὐτοὺς ἡ ἐλευθερία ἦτο προνόμιον ἐλίγων, τῶν σοφῶν! Ἀλλ' ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησεν αὐτὴν κτήματι πάντων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων. Παρὰ τοῖς ἑθνικοῖς εἰς ἐκ τῶν ἀναρίθμων δούλων ὑπῆρξεν ἐλεύθερος, ὁ Ἐπίκτητος! Ἀλλὰ πόσοι Ἐπίκτητοι ἀνεδείχθησαν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ! Ὁ Χριστιανισμὸς ἀνοίγων τοὺς κόλπους αὐτοῦ εἰς πάντας δὲν ἀπέκλεισε τοὺς δούλους. Καίτοι δὲ ἐπέταττε τοῖς δούλοις ὑπακοὴν καὶ δύσκολος ἦτο ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς αὐτοὺς, καὶ αὐτοὶ ἐκηρύχθησαν οἱ σφοδρότατοι τῶν πολεμίων τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὐχ ἦττον ὁ Χριστιανισμὸς εἰσεχώρησε καὶ παρ' αὐταῖς, ὧν πολλοὶ ἐγένοντο Ἐπίκτητοι.

Λαμπρότατον καὶ συγκινητικώτατον θέαμα παρέσχεν εἰς τὴν διεθνομένην τῶν ἑθνικῶν κοινωνίαν ἡ ἐπιστροφή πολλῶν δούλων. Ἡ τάξις αὕτη ἡ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀπερριμμένη παρέσχεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν-

¹ Παιδαγ. Γ', 12. πρὸς Μ. Βασιλείου περὶ ἀγ. Πνεύματος 21. Λακταντ. Divin. Institut. 15. — ² Πρὸς Δημήτριον. — ³ Ομιλ. εἰς τὸν σεισμόν καὶ τὸν Ἰάζαρον §. 7. — ⁴ Ομιλ. εἰς Ἑβραίους §. 3. — ⁵ Χρυσόστ. ὁμιλ. εἰς τὸν σεισμόν καὶ τὸν Ἰάζαρον §. 7.

δόξους ἥρωας προτιμήσαντας τὸν θάνατον ἢ νὰ ἐξομώσωσι καὶ νὰ πράξωσι τι αἰσχρόν. Ὁ Χριστιανισμὸς κατώρθωσε νὰ ἐξαγάγῃ τὴν εὐτελεστάτην καὶ ταπεινοτάτην τούτην τάξιν ἐκ τῆς θέσεως, εἰς ἣν ἔκειτο καὶ ν' ἀνυψώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ᾧ ἡ τῶν φιλοσόφων περὶ ἰσότητος θεωρία ἦτο ἰδανικόν τι, ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησεν αὐτὴν ἔργον, κηρύττων ὅτι «Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔστι Ἑλλήν καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν παῶσι »Χριστοί»¹.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν περιορίζοντο μόνον εἰς τὸ συμβουλεύειν τοὺς δούλους νὰ ὑπακούωσι καὶ νὰ εἶνε πιστοὶ πρὸς τοὺς κυρίους, αὐδὲ προέτρεπον τοὺς κυρίους νὰ εἶνε μόνον ἐπιεικεῖς καὶ συμπαθεῖς πρὸς τοὺς δούλους, ἀλλ' ἐπειρῶντο ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ δουλεία εἶνε παρὰ φύσιν καὶ ἐναντία τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἰνα δὲ ἀναγκάζωσι τοὺς κυρίους νὰ χειραφετήσωσι τοὺς δούλους καὶ ἐλευθερώσωσιν αὐτοὺς οὐδὲν μέσον παρημέλουν. Αἱ προτροπαὶ καὶ νουθεσίαι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος. Οἱ Χριστιανοὶ κύριοι δὲν ἐδύναντο νὰ κωφεύωσιν εἰς τὰς δικαίας παραστάσεις καὶ συμβουλὰς τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας.

Πολὺ πρὶν ἢ ὁ θεῖος Χρυσόστομος κηρυχθῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν δούλων καὶ ὑψώσῃ ὑπὲρ αὐτῶν φωνὴν προηγήθησαν ἄνδρες ἐνδοξαὶ ἀπελευθερώσαντες τοὺς δούλους αὐτῶν. Πρῶτος ἐκ τῶν Χριστιανῶν ὁ ἐλευθερώσας τοὺς ἑαυτοῦ δούλους ὑπῆρξεν Ἑρμῆς τις, πολίταρχος (praefectus) τῆς Ῥώμης ἐπὶ Τραϊανοῦ. Ὁ Ἑρμῆς ἀσπασάμενος τὸν Χριστιανισμὸν μετὰ τῆς γυναίκος, τῶν τέκνων καὶ τῶν 1250 δούλων κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, καθ' ἣν ἐξαπτίσθη, ἔδωκε τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν αὐτῶν μέσα. Ὁ Ἑρμῆς οὗτος ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου, ὅστις καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἄλλος δὲ πολίταρχος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ὁ Χωμάτιος, δικάτημος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῇ Χριστιανικῇ ἀγάπῃ καὶ τῷ ζήλῳ, ἔδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς 1400 δούλους αὐτοῦ, λέγων ὅτι οἱ ἀποδεχόμενοι τὸν Θεὸν ὡς πατέρα δὲν πρέπει νὰ εἶνε δοῦλοι τῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸς δὲ παρέσχε τοῖς ἀπελευθερωθεῖσι δούλοις τὰ μέσα. Ἡ Μελανία ἔδωκε, συναινέσει τοῦ συζύγου αὐτῆς Πινίου, τὴν ἐλευθερίαν εἰς 8000 δούλων· ὁ δὲ τῶν Γάλλων μάρτυς Ἀβίνιος ἠλευθέρωσε 5000. Τοῖς μεγάλοις τούτοις παραδείγμασιν ἠκολούθουν καὶ ἄλλοι ἤττον πλούσιοι. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος τρεῖς ἀδελφοὶ ἠλευθέρωσαν 73 δούλους. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι δὲν ἦσαν μόνον οἱ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι οἱ ἀπελευθερώσαντες τοὺς ἑαυτῶν δούλους, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι.

Ἐνῷ δὲ οἱ τῶν ἐθνικῶν πλούσιοι διὰ διαθήκης ἐνετέλλοντο νὰ γύνηται τὸ αἷμα τῶν δούλων ἐν μονομαχίαις πρὸς ἀνάμνησιν αὐτῶν, ἡ Ἐκκλησία συνε-

¹ Κολοσ. γ', 11.

εὐλόγησε τοῖς πλουσίοις Χριστιανοῖς νὰ παρηγγέλλωσιν ἐν ταῖς διαθήκαις αὐτῶν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων καὶ διδῶσιν αὐτοὺς κληροδοτήματα πρὸς διατήρησιν. Τὸ ἐξῆς τοῦ θεοῦ Χρυσόστομου μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῶν λεγομένων. «Κὼν γὰρ μυριάκις ἦς αὐτὸς ὦμος καὶ ἀπ' ἀνθρώπου καὶ θηρίου πρὸς αὐτῶν ἀγριώτερος, οὐκ ἂν ἔλοιτο τὸν οἰκέτην τὸν εὖνον γινόμενον τελευτῶν ἀφείναι ἄτιμον, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερίᾳ ἀμείβη καὶ χρημάτων δωραῖ· καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς λοιπὸν ἀπὸ τῶν οὐδὲν δύνασαι εἰς αὐτὸν ἐργάσασθαι ἄγαθόν, τοῖς μέλλουσίν σου κληρονομεῖν τῆς οὐσίας ἐπιστήπτεις ὑπὲρ αὐτοῦ, πιδόμενος, παρκακλῶν, πάντα ποιῶν, ὥστε μὴ μείναι αὐτὸν ἀγέλαστον»¹.

Ἡ ἀπελευθέρωσις περιεβλήθη χαρκατῆρς θρησκευτικὸν καὶ δημοτελεῖα. Ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος οἱ κύριοι ἀπηλευθέρουν τοὺς δούλους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐνώπιον τοῦ κλήρου καὶ τῶν πιστῶν. Ἰνα τὸ ταυτοῦτον εὐσεβεὲς ἔθιμον τακτοποιηθῇ, Σύνοδοι γινόμεναι ἐν Ἀφρικῇ παρὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἠτήσαντο παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ διαταχθῇ ὥστε αἱ ἀπελευθερώσεις νὰ γίνωνται πάντοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ θέλων νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἐκυτοῦ δούλον, ἐλάμβανεν αὐτὸν ἐκ τῆς χειρὸς καὶ ἔφερεν εἰς τὸ θυσιαστήριον. Ἐνταῦθα ἀνεγιγνώσκετο ἡ πράξις τῆς ἐλευθερώσεως, δι' ἧς ὁ κύριος ἀπεδίδου τῷ δούλῳ τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ ἱερεὺς ἠνύχγει τὴν πράξιν καὶ οὕτως ἡ ἀπελευθέρωσις εἰς θρησκευτικὴν τελετὴν ἀναχθεῖσα ἔσχεν ὑψηλότεραν καὶ ἀληθεστέραν ἰσχὺν καὶ δύναμιν ἐκείνης, ἣν εἶχεν ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀρχαίότητι. Ὁ χριστιανὸς δούλος ἐλευθερούμενος ἀνεκτάτο ἐλευθερίαν ἀληθῆ καὶ ἐντιμον, εἰσῆρχετο εἰς τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν καὶ ἐτιμᾶτο οὕτως, ὥς εἶναι μηδέποτε ὀφένετο δούλος.

Εἰδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸν αἱ περὶ δουλείας θεωρίαι μετεβλήθησαν καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἤρξατο διδασκαρμένη ὅτι ἡ δουλεία οὐκ ἔστι κατὰ φύσιν. Ἀλλ' ὅμως τὸ αὐτὸ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς συνήθειας, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀμέσως ἡ χειραφέτησις τῶν δούλων, αἱ δὲ φωναὶ τῶν φιλοσόφων καὶ νομοδιδασκάλων ἦσαν οὐρανὸν βοῶντων ἐν ἐρήμῳ. Μόνος δὲ ὁ Χριστιανισμὸς εἰσδύων ἡρέμα καὶ ἀνευ θορύβων καὶ παρασκευῶν εἰς ἑαυτὸν τοὺς ἀνθρώπους κατώρθωσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ μεταβάλλῃ τὰς δόξας καὶ πεποιθήσεις τῶν αὐτοκρατόρων καὶ κυρίων.

Πρῶτος ὁ σκληρὸς Νέρων κατέστησεν ἄρχοντα ἰν' ἀκούῃ τὰ τῶν δούλων παρόπωνα κατὰ τῶν βίαιοπραγῶν τῶν ἰδίῶν δεσποτῶν. Οἱ δούλοι ἐν τοῖς Κρονίοις προστάτην ἰσχυρὸν ἔσχεν τὸν Νέρωνα. Ἀλλ' ὅμως εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ τοῦ Νέρωνος προσπάθειαι μικρὸν ἐπ' ἡνεγκον ἀποτέλεσμα. Ὁ Πετρώνειος νόμος ψηφισθεὶς κατὰ τινὰς ἐπὶ Νέρωνος ἀπηγόρευε τοῖς δεσπότηαις νὰ παραδίδωσι τοὺς ἐκυτῶν δούλους εἰς θηριαμαχίαις. Πλὴν καὶ ὁ νόμος οὗτος βαθείως μικρὸν ἔσχυσεν. Ἰνα αἰῶνα ὕστερον ὁ Χριστιανισμὸς χωρὼν ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ μετὰ διδούς τὰ εὐεργετήματα αὐτοῦ ἐμάλαττε τῶν πνευμάτων τῶν

¹ Χρυσ.στ. ὁμιλ. εἰς Ματθ. ΙΓ, § 5.

σκληρότητα. Τὸ μὲν δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἐπὶ τῶν δούλων ἀφῆρέθη ἀπὸ τῶν δεσποτῶν καὶ μετεβιβάσθη εἰς τὸ δικαστήριον, τὸ δὲ τῆς τιμωρίας περιορίσθη διὰ κανόνων φιλάνθρωποτέρων ¹.

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς πραγματείας ταύτης ἐσημειώσαμεν ὅτι πρῶτος ὁ Μ. Κωνσταντῖνος πνεύματι Χριστιανικῷ ἀγόμενος ἐξέδωκεν ἐν ἔτι 312 διάταγμα μεστὸν φιλάνθρωπίας, δι' οὗ ἐπέταττε τὴν ἐπιείκειαν καὶ ἐκήρυττεν ἀνθρωποκτόνον τὸν φονεύσαντα ὅπως ἀήποτε τὸν δούλον αὐτοῦ ². Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος κατὰ τὸν Τρολὸν συνετέλεσε λίαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν, ἥτις κατὰ τὸν Σατωδριάνδον ἤθελεν ἐπεκταθῇ ἐπὶ μέγα μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἂν ἔλειπεν ἡ τῶν χρόνων ἀταξία ³. Κατὰ τοῦτο ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν ἀνώτερος τοῦ Αὐγούστου περιορίσαντος τὴν χειραφέτησιν τῶν δούλων ⁴. Ὅσα δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰσχωρεῖ, τοσούτῳ καὶ ἡ περὶ τῆς ἐσότητος γνώμη συνηγόρει ὑπὲρ τῶν δούλων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐθέσπισε μέσα ἀπελευθερώσεως ἔτι εὐκολώτερα καὶ πλείονα. Βραδύτερον δὲ καὶ Λέων ὁ Γ' κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν.

Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι αἱ τοῦ Χριστιανισμοῦ προσπάθειαι δὲν παρήγαγον καὶ ἀμέσως τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνθρωποι πάντος χρόνου καὶ πάσης ἐποχῆς εἶνε οἱ αὐτοί. Ὁ Χριστιανισμὸς μετεβάλλων καὶ ὑψὼν τὸν ἄνθρωπον, εἶχε χρεῖαν καὶ πολλοῦ καὶ μακροῦ χρόνου ἵνα κατορθώσῃ ὅ,τι σήμερον εἶνε κοινὴ εὐχὴ καὶ ἐπιθυμία πάντων. Ἡ δουλεία ἦτο στοιχεῖον ἀναπόφευκτον, ἦτο ἡ βῆσις καὶ τὸ θεμέλιον τῆς ἀρχαίας κοινωνίας. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μετεβληθῶσι τόσον ταχέως καὶ εὐκόλως αἱ περὶ δουλείαι; Πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου, ἦτο ἀνάγκη νὰ μετεβληθῇ πρῶτον ἡ κοινωνία ριζηδόν καὶ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ φιλάνθρωπία νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς πᾶσαν διάνοιαν. ἵνα ὁ δούλος θεωρηθῇ ἴσος τῷ κυρίῳ, ἵνα ὁ δούλος μὴ διακρίνηται τοῦ δεσπότη, ἀνάγκη νὰ παρέλθωσιν αἰῶνες. Καὶ ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς ἐποίησεν ὅ,τι ἠδύνατο· ἄνευ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ πλεῖστον τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ἦτο ἔτι δούλον. Εἰς μᾶτην λοιπὸν ἐξερεύγονται κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ βλαστημίαι καὶ ἐκτοξεύουσιν ὕβρεις κατ' αὐτοῦ, ὅτι οὐδόλως μετέβαλε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ οὐδόλως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ εὐμενεστάτας κρίσεις ἀνδρῶν ἀπαθῶν καὶ διαπρεπῶν. «Ὁ Χριστιανισμὸς, λέγει ὁ Μοντεσκιέ, ἐπανήγαγε τὸν αἰῶνα τοῦ Κρόνου, καθ' ὃν οὔτε δούλος οὔτε κύριος ὑπῆρχε» ⁵. «Ὁ λόγος, λέγει ὁ Ἀάμεναι, ἐστήριξε τὴν ἀνθρωπότητα ἐπὶ τῆς δουλείας καὶ οὐδέποτε ἐπίστευον ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν ἡ κατάργησις αὐτῆς. Ἡ ἀνθρωπότης εὐγνωμονεῖ τῷ Χριστιανισμῷ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τούτῳ εὐεργετήματι ⁶.

ΚΩΝΣΤ. ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ.

¹ Troplong, ἐπιστολὴ τοῦ Χριστ. κτλ. σελ. 126 καὶ ἐξ. Σαριπολ. περί ποιν. νομοθ. §. 55, σελ. 362. — ² Ἐνθ. ἀνωτέρ. σ. 128. — ³ Αὐτοῦ. σ. 129. — ⁴ Αὐτοῦ. σ. 131. — ⁵ Esprit des lois XV, κεφ. 7. — ⁶ Essai sur l'indifference chap. XI. παρὰ Laurent σ. 321.